

УДК 316

Зугравий І. О.

аспірант кафедри соціології факультету міжнародних відносин, політології та соціології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Французький бульвар 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
тел. 0635794277, e-mail: Zyrpua@gmail.com
DOI: [http://dx.doi.org/10.18524/2304-1439.2018.1\(30\).145422](http://dx.doi.org/10.18524/2304-1439.2018.1(30).145422)

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ УКРАЇНЦІВ
ДОІНДУСТРІАЛЬНОГО ПЕРІОДУ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР**

У статті досліджуються шлюбно-сімейні відносини, що побутували в українському суспільстві кінця XIX — початку XX ст. Чи насправді інститут сім'ї такий ідеальний, як ми собі його малюємо? Аналізується характер цих відносин, основні цінності, традиції та звичаї, поширені у шлюбно-сімейній сфері життя тогочасного українського суспільства, досліджується вплив влади і старшого покоління на родинно-інтимні стосунки, а також проаналізовано трансформаційні й інноваційні процеси, що відбувалися в цій сфері в окреслений період. Надаються відповіді на запитання щодо цнотливості, мотивів вступу у шлюб, позашлюбної вагітності, сімейних конфліктів, народжуваності, виховання. Розкривається проблема подвійних стандартів у сімейних відносинах.

Ключові слова: сім'я, шлюб, стать, гендерні відносини, родина, інтимні стосунки, сімейні традиції.

Демократичні процеси та послаблення контролю з боку держави і ліквідація компартійного впливу на інститут сім'ї, трансформація, яка відбувається в суспільстві, привела нас до того, яким ми бачимо інститут сім'ї сьогодні. Свідомо оцінити те, що ми маємо зараз, не знаючи того, як було раніше, не відзначаючи тієї значної трансформації, якої зазнав інститут сім'ї, неможливо.

Українські етнічні землі у другій половині XIX століття входили до складу Російської імперії, Австро-Угорщини і боярської Румунії, важливо зазначити, що відміна кріпосного права відбулась в Російській імперії у 1861 році, в Австро-Угорщині у 1848 році [1]. На формування цінностей, норм і традицій вплинув час перебування в орбіті тієї чи іншої імперії.

Майже все XIX століття Україна знаходилась під тиском ідеологічної пропаганди. У XX ст. в державі була комуністична ідеологія з жорстким контролем за інститутом сім'ї. Жорстка політика щодо українців відбувалась, як з однієї так і з іншої імперії з втручанням у всі сфери життя. Значний вплив на цінності, норми та поведінку в сімейних стосунках відіграла сексуальна революція, яка відбулась в 60-х роках XX в країнах Європи та Америки. Щодо України, то слід швидше відзначити другу половину 80-х років. Ідеї демократичного вектору розвитку, який вибрала незалежна Україна, також мають значний вплив на інститут сім'ї сьогодні.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблеми сім'ї, шлюбу, родини, інтимних стосунків зазначеного періоду розглядали такі українські науковці як: О. Кісь, М. Паньків, Р. Чмелик, І. Ігнатенко, Ф. Вовк, Г. Булашев, З. Гуревич, А. Ворожбит.

Мета — проаналізувати, якою саме була сім'я в Україні у другій половині XIX ст. — першій половині XX століття, розглянути шлюб і сім'ю як найважливіші в єдиному векторі нормального розвитку людини. Побудувати модель сім'ї в уявленні, як і чим жила сім'я тих часів, що тільки після одруження, будь то парубок чи дівчина, отримували певний авторитет та економічну незалежність — свободу.

Починаючи з другої половини XIX століття українська сім'я була нуклеарною, тобто сім'я, яка проживає окремо від старшого покоління. До середини XIX ст. частка таких сімей у селянському середовищі досягла 84 % [5, с. 6]. Більш детально буде розглядатися сім'я на селі, оскільки більшість населення у той час проживала саме на селі, а не у великих містах, процес урбанізації почався значно пізніше. Зазвичай така сім'я складалася з подружньої пари з дітьми, яка проживала окремо від своїх батьків та самостійно вела господарство. Статус жінки в залежності від типу сім'ї дуже відрізнявся.

До прикладу, Іван Франко відзначав, що від давніх давен усі учені люди, котрі пильно придивлялися до життя руського (українського) народу, визнавали, що русини (українці) обходяться зі своїми жінками далеко лагідніше, далеко гуманніше й свободніше, а ніж їх сусіди. У родині ж жінка займає дуже поважне й почесне становище.

Іноземці, що мандрували в різні часи Україною, спостерігаючи стосунки в українських сім'ях, зазначали, що взаємна любов і повага подружжя створювали в домашньому господарстві набагато кращий лад і гармонію, аніж влада і послух у росіян [5, с. 5].

Починаючи розглядати сім'ю як окрему одиницю соціальної взаємодії, потрібно розглянути такі невід'ємні процедури як: традиції вибору шлюбного партнера, дошлюбні відносини, шлюб, статусно-рольові відносини подружжя, конфлікти в сім'ї та інше.

Шлюбність в другій половині XIX століття на території України значно випереджала інші регіони. Також шлюбність на селі була вища за шлюбність у містах [5, с. 8]. Звісно, що вже в ті часи існували певні вимоги до вступу у шлюб, найважливішою була статева зрілість наречених. Шлюбний вік, залежно від регіону, був загалом у такому віковому проміжку: для дівчат 15–18 років, для хлопців 16–20. Після 20-річчя дівчина або хлопець вважалися старими. Ранні (у своєму розумінні) шлюби заохочувалися суспільством, на що вказують й прислів'я, серед яких такі: «Хто рано встає і рано жениться, ніколи не розкаюється», «Рано встане — діло зробить, рано жениться — дітей до розуму доведе» тощо [3, с. 126].

До головних умов укладання шлюбу також належали розумове і фізичне здоров'я, спільне віросповідання, відсутність між нареченими кровного та духовного споріднення.

Оскільки в традиційній українській культурі статус жінки визначався через її стосунок до чоловіка, то за його відсутності жінка випадала зі

звичайних соціальних відносин, стаючи певною мірою маргіналкою. Без одруження права жінки були обмежені, для неї були повністю чи частково недоступні інші соціальні та ритуальні жіночі ролі. Така сумна перспектива, вочевидь, формувала серед дівчат переконання у тому, що слід неодмінно вийти заміж [5, с. 8].

Велику увагу приділяли також статкам, які мала сім'я нареченого та нареченої. Щодо віку, то траплялися випадки, коли дівчата виходили заміж в 14 років. Були й випадки, коли батьки своїх дітей одружували не питаючи їх згоди.

В кінці XIX — на початку XX століття проводилися спільні вечори для більш тісного знайомства між хлопцями та дівчатами, які називалися вечорницями. Основною соціальною функцією вечорниць було створення сприятливих умов для вибору шлюбного партнера. Молоді люди винаймали хату за гроші або їжу у вдови чи пари без дітей. Під час вечорниць дівчата показували свої навички та вміння у прядінні, вишивці та в'язанні. Хлопці займалися розважальною програмою. Після гуляння молоді люди залишалися ночувати та деякі лягали парами.

Вечорниці відбувалися не увесь рік, а зазвичай узимку, після Покрови або Святого Миколая і до великого посту. Влітку загалом вечорниці не відбувалися через велику кількість роботи в полі і по господарству. Дещо подібне до вечорниць відбувалось в багатьох країнах Європи.

В дослідженні українського етнологіста І. Ігнатенко «Жіноче тіло у традиційній культурі українців» наводиться польовий етнографічний матеріал, зібраний на Поділлі. Вчений В. Боржковський наводить інформацію про високу моральність поведінки молоді як на вечорницях, так і під час спільного сну [2, с. 14]. А деякі навпаки зазначають, що вечорниці і гуляння на вулиці уночі носять аморальний характер [2, с. 64].

Саме під час вечорниць українська молодь мала змогу набратися певного інтимного досвіду поводження хлопця з дівчиною і навпаки, таких як: залицання, пестощі, обійми, поцілунки. Також відбувалися ігри інтимного характеру.

Особливий акцент потрібно зробити на тому, що спільна нічівля підвищувала шанси дівчини вийти заміж, але, з іншого боку, була підґрунтям для втрати цноти до шлюбу та позашлюбної вагітності, що в традиційному суспільстві було рівноцінно зламаному назавжди життю. Є дані, що 45,6 % дівчат, які ходили на вечорниці, втрачали цноту до шлюбу. Для порівняння — серед тих, які подібні заходи не відвідували, таких майже удвічі менше — 23,8 % [2, с. 64; 4, с. 28].

Досліджуючи цю тему, важко не помітити подвійних стандартів, на що вже звертали увагу науковці: з одного боку, всіляке заохочення, необхідність (а інколи навіть примус) спільного сну дівчини з хлопцем на вечорницях, з іншого — прославлення дівочої скромності, «чистоти», «чесності», культ дівочої цноти. Із джерел чітко видно, що коли дівчина втрачала цноту до шлюбу, зазвичай не через власну розбещеність, то зазнавала знущання та зневаги з боку односельців. Більше того, часто на все життя залишалася на маргінесі сільського соціуму. Стосовно спільної ні-

чівлі, то вона, як видно з джерел, з певних причин була для дівчат навіть обов'язковою, адже підвищувала шанси вийти заміж [2, с. 82].

З цією думкою перегукуються спостереження й інших дослідників, зокрема Р. Чмелика, який зазначає, що, *«будучи вихованими на християнських засадах та народній моралі, молоді люди в Україні у досліджуваний період здебільшого дотримувалися традиції про можливість статевого життя лише в подружжі та остерігалися інтимних дошлюбних зв'язків, які засуджувалися і каралися Церквою та громадою»* [6, с. 127].

Дівчина мала можливість вважатися незайманою, допоки про її інтимні стосунки ніхто не знав. Острах осуду і ганьби з боку оточуючих призводив до найгірших наслідків. Дівчата, які мала інтимні стосунки і народжували дітей до шлюбу, називались покритками. Покритки в соціумі були в цілому небажаними особами. Окрім осуду суспільного, вони також боялись кари Божої. Щодо хлопців, які «ображали» дівчат, теж були деякі заходи: оточення змушувало їх одружитися чи виплатити їй грошову або матеріальну компенсацію. Але такі випадки були нечастими і ніяк не впливали на соціальний статус парубка, він продовжував жити спокійним життям і надалі, міг одружитись з будь-ким, нічого не відбулося, тож заходи щодо хлопців були більш лояльними.

За народною мораллю, спання під час вечорниць не мало на увазі дошлюбний секс, а в разі, якщо все-таки він траплявся, то вся провина лягала на дівчину.

Незважаючи на існування в певних регіонах України практики спільного спання молоді на вечорницях, українська традиція виключала дошлюбний секс; допускалися лише обійми, пестощі, поцілунки. Коли дівчина втрачала цноту до шлюбу та ще й народжувала дитину, це вважалося девіантним розвитком життєвого сценарію та «неправильним» переходом дівчини у статус жінки.

Суспільна поведінка загалом регулювалася завдяки церкві і трималась на засадах християнської моралі. Незважаючи на регулювання з боку церкви, молодь, особливо дівчата, у своїй більшості була не обізнана в інтимних питаннях, не завжди знала фізіологію репродуктивної сфери, у чому власне полягає статевий акт. Така необізнаність буда пов'язана фактично з повною відсутністю статевого виховання в рамках самої української сім'ї. Розмови між батьками й дітьми про інтимні стосунки були просто неприйнятними та недопустимими, як і сьогодні.

В народі траплялися випадки й дівочої ініціативи щодо вступу у шлюб. Дівчина приходила до хати хлопця і всілякими методами, під будь-яким приводом, намагалася залишитись в його хаті, до згоди на шлюб самим парубком та його батьками.

Важливим фактором вступу у шлюб був дозвіл з боку батьків. Одруження без їх дозволу забороняв закон, траплялися випадки одруження молодих без згоди батьків. Такі випадки були нечастими і каралися законом. Щодо батьківських привілеїв на вибір шлюбного партнера, то вони трималися фактично до кінця XIX століття, а потім підпали під вплив лібералізації, але ще мали вагоме місце на початку XX століття. Батьки починали йти

назустріч бажанням своїх дітей щодо партнера по життю. У законодавстві царської Росії, під юрисдикцією якої була Україна, вже від середини XIX ст. вказувалося, що «шлюб не може бути законно укладеним без взаємної і непримусової згоди молодих, і батькам заборонено змушувати своїх дітей до укладення шлюбу проти їх бажання», тож ця правова норма поступово перетворювалась на реальну життєву практику [5, с. 13].

За народними уявленнями, сім'я — це насамперед господарська спілка, тож і підхід до укладання шлюбу нагадував діловий контракт, у якому зважували радше економічні переваги та перспективи новоутвореної господарської одиниці [5, с. 11].

Частими були випадки домовленості батьків молоді та молодого щодо одруження, у якій молоді брали пасивну участь і не мали права голосу. Підшуковуючи пару, батьки завжди звертали більшу увагу на статки та родовід нареченої, аніж на її красу, і те ж стосувалось хлопців.

До вибору шлюбного партнера ставились дуже поважно і прискіпливо. Звертали насамперед увагу на всебічну стартову рівність молодих, що одружуються, а саме: вікову, релігійну, майнову, соціальну.

До весілля повинні відбутися певні дії, а саме:

1. Запити — з'ясувати наміри батьків молоді щодо можливості шлюбу.
2. Сватання — засилання сватів, які б домовились про шлюб молодят.
3. Оглядини — під час яких батьки нареченої приходили до дому нареченого, для ознайомлення з його матеріальним становищем.
4. Заручини — остаточна згода на шлюб і публічне оголошення.
5. Весілля.

Одним з кульмінаційних моментів весільного обряду, який колоритно описав український соціолог-антрополог Хведір Вовк, був обряд «комо-ра» — основною метою якого була перевірка нареченої на цноту. Даний обряд символічно тримався аж до радянської влади.

Розглядаючи сімейні відносини в українському селі після укладання шлюбу до 1920-х років, можна прослідкувати, що в Україні того часу жінки працювали нарівні з чоловіками, а то й більше. І це їх не звільняло від домашньої роботи та народження дітей. Щодо останнього суспільство намагалось контролювати процес народження дітей і засуджувало жінок, які не мали дітей або мали менше трьох.

Юридично-правове регулювання прав жінок здійснювалось на підставі цивільного законодавства тих країн, до складу яких тоді входили українські землі, — Австро-Угорщини, Російської імперії, боярської Румунії. Характерною прикметою тогочасного цивільного законодавства цих держав було безумовне визнання чоловіка головою родини. Згідно з цим принципом саме чоловік визначав місце проживання сім'ї, давав дружині своє прізвище та права свого стану, мав вирішальний голос у внутрішньосімейних справах і пріоритетне право опіки та влади над дітьми, був представником інтересів сім'ї перед громадськими та державними органами і в суді. Фактично у правовому сенсі дружина була особою підлеглою і другорядною стосовно чоловіка [5, с. 6]. Щодо питань сімейного бюджету, то беззаперечно господарем сімейного бюджету був чоловік, але жінка мала

право продавати речі, які вона сама робила, і залишати ці кошти собі. Жінка мала право на весь свій весільний посаг — матерізну. Усе майно та інші цінні речі, подаровані дівчині під час одруження, залишалися у власності дружини, хоча і в спільному користуванні, і це право власності було закріплено юридично, на відміну від деяких країн Європи. Тож у правовому регулюванні жінка мала як більше прав, так і більше обов'язків порівняно з іншими країнами Європи, але це також свідчить і про те, що в сімейне законодавство норми, які встановлює держава вже були впроваджені.

Взаємини в сім'ї були різного характеру, важливими факторами цих взаємин було те, чий був будинок, у якому мешкало подружжя. В українських сім'ях була перевага патрилокальних сімей (проживання окремо в чоловічому домі або рідше разом з його батьками). За даними всеросійського перепису населення 1897 р., кількісний склад української сім'ї коливався у межах 5—7 осіб [5, с. 6]. Здебільшого діти, які досягали повноліття, намагалися одружитися і відокремитись від батьків. За складеними традиціями, в хаті поруч з батьками залишався молодший син, який доглядав батьків і потім успадковував їх дім і господарство. Також спостерігалась дискримінація дочок в порівнянні з синами щодо майнового права на спадщину.

Порівнюючи статус жінки у розширеній патріархальній сім'ї та малій нуклеарній, бачимо, що в останній набагато менше було деспотизму над жінкою. Жінка, залишаючись сам на сам з чоловіком, більш легко відстоювала свої інтереси, стримувала його тиск. Були й такі сім'ї, де чоловік приходив у дім дружини. Такий шлюб називався «пішов у прийми», зазвичай такі шлюби були винятком. У такому випадку головою сім'ї був її батько. Також траплялись випадки, коли все-таки господарем у сім'ї була жінка, зазвичай через майнові права, або чоловік був бідняком. Такі відносини громадою визнавались аномальними.

По всій Україні було прийнято, що головою сім'ї був саме чоловік, він вирішував сімейні справи, піклувався про майбутнє дітей, якщо потрібно, сам чинив над ними «домашній суд». Дружина тим часом повинна була коритись своєму чоловікові як голові сім'ї, любити, шанувати, слухатися, всіляко йому догоджати і дбати, як господиня дому [5, с. 21–22].

Також дружина виконувала широкий спектр «суто жіночих» справ, які потребували певних навиків та умінь. Хоча робота і була сезонною, однак у жінки завжди були справи з догляду худоби, хати, дітей, готування їжі і таке інше. Щодо чоловічої роботи, то вона була не у хаті, а зазвичай поза її межами. Такий розподіл справ привів до того, що чоловіки майже ніколи не втручалися до справ жінки, яка самостійно вела домогосподарство. Чоловіки вкрай рідко виконували жіночу роботу, вважаючи це ганебним і принизливим заняттям: чоловіка, який брався прати, куховарити тощо, висміювали та присоромлювали. Щоб виконувати згадані роботи, жінка користувалась різними суто жіночими знаряддями та інструментами, які чоловік зазвичай навіть не брав до рук. Розподіл господарських сфер поміж чоловіком та дружиною із залученням відповідного інвентарю закрі-

плений у народній свідомості у вигляді прислів'їв: «Без хазяїна двір плаче, а без хазяйки — хата», «Чоловікові — мішок, а бабі — горщик». Лише за виняткових обставин (як-от тимчасова відсутність жінки в господарстві, її хвороба чи смерть) виконання чоловіком повсякденних суто жіночих обов'язків вважали прийнятним і не засуджували [5, с. 16–17]. Жінка була і господинею сімейної провізії, частку з якої мала право продати. Чоловік, працюючи за межами власної оселі, приносив основний дохід у сім'ю, який і визначав рівень достатку сім'ї. Важливі питання щодо землі, хати, худоби теж приймав чоловік, жіноча позиція мала другорядне значення.

Хочеться звернути увагу, що при одруженні молодят майже з однаковим соціальним, матеріальним станом було легше пережити процес взаємного пристосування та етап конфліктів. В таких парах швидше досягали взаєморозуміння, встановлення партнерських стосунків.

Але все одно неможливо стверджувати про паритетність між чоловіком і жінкою, господарем хати був чоловік і діяв як голова сім'ї, майже все майно знаходилося у його володінні.

Отже, традиційна культура покладала на жінку обов'язок забезпечувати сприятливий психологічний клімат у подружжі; ця роль вимагала гнучкості, з одного боку, та готовності нехтувати власними інтересами, потребами, настроями — з іншого [5, с. 30].

Ми спостерігаємо прояви патріархальності української культури у подружніх стосунках: з одного боку, загальновизнане головування чоловіка, влада якого не підлягає сумніву; з іншого — традиційна культура все ж таки надає жінці шанс за деяких обставин стати фактичною лідеркою в сім'ї (хоча й розглядає таке подружжя як небажаний виняток). Майнові права та важливі господарські функції давали жінкам певну фінансову незалежність і могли суттєво вплинути на становище жінки у подружжі. Ідеалом подружнього життя була злагода, збудована на співчутті та взаємопідтримці. Утім виняткове право застосування чоловіком фізичного покарання дружини за певні провини, а також деякі риси повсякденного етикету є свідченнями нерівноправного, підлеглого становища жінки в подружжі.

Особливо помітна нерівноправність чоловіка та дружини в ситуації сімейного конфлікту. Українську сім'ю не оминали й внутрішньо-сімейні проблеми, такі як: подружні зради, алкоголізм, фізичне насильство.

Для чоловіка було без покарання підняття руки і побиття своєї дружини. Фактично чоловік мав право «виховувати» і фізично «карати» дружину за неприйнятну поведінку (зраду, непокору, лінощі, безгосподарність, марнотратність тощо). У подружжях, які постали з батьківського примусу, випадки насильства над жінками були частішими та жорстокішими. При цьому чоловіки не обмежувалися рукоприкладством: дружин били будь-чим, що траплялося під руку (бати́г, ланцюг, палиця тощо). Тогочасне суспільство толерувало таке повсякденне «обґрунтоване» насильство чоловіка над жінкою («за провину»). Натомість застосування дружиною фізичної сили щодо чоловіка вважали неприйнятним [5, с. 24].

В народі надмірне вживання алкоголю засуджувалося, а за ним частіше всього слідкувало і фізичне насильство над дружиною. В одних областях громада намагалась закривати очі на цю проблему, якщо вона не призводила до каліцтва або ще гірше смерті. В інших областях карала винного штрафом або ув'язнювала його на короткий час. В селах зневажали пияків, в них забирали право на відвідування загальних зборів і надавали це право їх жінкам.

Особливу увагу громада і церква зосереджували на подружній невірності, яка однозначно підлягала осуду. Попри це випадки адюльтеру (і жінок, і чоловіків) траплялися не так уже й рідко. Очевидно, коли шлюб уклали без любові, дотримуватися подружньої вірності було доволі складно. Наприклад, наприкінці 1920-х років на Наддніпрянщині позашлюбні стосунки мали 7,8 % селянок [5, с. 26].

Щодо подружніх зрад на селі, вважалось, якщо чоловік виконує свої обов'язки по дому, але сексуально зраджує своїй дружині і не збирається покидати свою дружину, радили не звертати на це уваги.

В подружніх зрадах, як і в фізичному насильстві, простежуються подвійні стандарти: що вважалось зрадою для жінки, не вважалось зрадою чоловікові. Якщо для чоловіка зрада — це наявність іншої сім'ї та дітей на стороні, то для жінки перелюбом є будь-який інтимний зв'язок поза шлюбом. Найчастіше жінка замовчувала факт зради чоловіка, щоб зберегти репутацію родини, – зайвий розголос означав би погану славу для усієї сім'ї. Зазвичай жінки закривали очі на чоловічі зради, або навпаки намагались прослідкувати, з ким зраджує чоловік, і помститися, чоловіки в свою чергу до зрад дружин ставилися дуже суворо і карали їх фізично. Але не варто забувати і про те, що Україна в цей час була у важкій економічній ситуації, а коханка (фраїрка) потребувала зайвих економічних витрат.

Через ситуації, що описуються вище, найчастіше сьогодні й розпадаються шлюби. А на селі до 1920-х років був осуд з боку оточуючих та церкви подібних сімейних проблем, тому найчастіше ці питання замовчувались, приховувались та не розголошувались.

Не важливо, хто був винуватим у сімейних справах, осуду зазнавав той, хто наполягав на розлученні. Приводи, з яких можливо було розлучитись: хвороба, яка унеможлиблювала співжиття і продовження роду, довічне ув'язнення, заслання, самовільна втеча. Вважалось, якщо шлюб був укладений, то не добре його розривати, за будь-яких умов. Деякі жінки не розчаровувались, якщо загинув її чоловік, а отримували так звану свободу від сімейного гніту.

У даному контексті варто звернути увагу на питання розлучення. Панувала думка, що більшість українців (а саме селяни) строго дотримувались християнського канону про нерозривність шлюбу. Але на практиці українці керувалися нормами звичаєвого права, де була присутня можливість розлучення.

Так що ті проблеми, з якими зустрічається сім'я сьогодні, такі як: сварки, інтимна зрада, бійки, алкоголізм та наркоманія — у той час не були

достатніми для розірвання шлюбу, про що свідчить перепис населення 1897 року, що тільки 0,1 % чоловіків і 0,2 % жінок від усього населення у Подільській губернії у віці від 14 років були розлучені. На 10000 тисяч одружених припадало 13 розлучених чоловіків та 21 розлучена жінка. На основі підрахунків за 19 років (з 1867 до 1886) в Україні на 1000 шлюбів щорічно припадало лише одне розлучення [4, с. 154].

Варто розглянути ще одне важливе питання та ставлення до нього в українській сім'ї — незареєстрований шлюб. Незареєстрований шлюб, або співжиття існувало завжди і було нормальне ставлення до нього у кінці XIX — на початку XX століття. На селі називали його «життям на віру» — співжиття чоловіка й жінки разом, без юридичного чи церковного шлюбу. Таке співжиття в українському селі було нехарактерне для традиційного українського суспільства, але бувало, і не сприймалось як щось ненормальне. Але в основному до співжиття зверталися старі дівки і чоловіки вдівці та покинуті.

Щодо дітей, то вважалось, чим більше, тим краще. Процес дітонародження теж намагалося контролювати суспільство, а якщо пара була бездітною провина, лягала на жінку. Вже з 5 років діти на селі виконували певні обов'язки, найчастіше пасли птицю та худобу. Щодо дівчат, то вони приглядали за меншими дітьми та прибирали у хаті, старших навчали шиттю, вишиванню та іншому ремеслу. З цього можна зробити висновок про чіткий розподіл праці і поділ на гендерні ролі. Більш бажаним було народження хлопчика, адже син міг продовжити батьківську справу та збільшити матеріальні статки, а дівчина навпаки розтрачує сімейне майно. Також зустрічається інформація, що через велику кількість хатньої роботи, домашнього господарства їм бракувало часу на догляд за дітьми, і в деяких випадках смерть одного з дітей сприймалася нормально.

Аналізуючи джерела, можна створити певний образ ідеальної жінки, яка народжує багато дітей, доглядає їх, виховує і виконує всю хатню роботу. А чоловік у той самий час заробляє гроші та займається господарством біля хати. Конфлікт у сім'ї існував і буде існувати надалі, важливо усвідомлювати, що кожна сім'я обирає свій шлях розвитку, а держава лише намагається в тій чи іншій мірі регулювати її розвиток.

Попри все дослідники та селяни одностайні в тому, що абсолютна більшість сімей жили у злагоді та взаємній повазі. Україна, а з нею і українська сім'я пройшла складний час перетворень, які відбувались у зазначений період. Окрім злагоди і мирного життя існували і великі проблеми, як зовнішні, так і внутрішньосімейні, які в тій чи іншій мірі вплинули на українську сім'ю. Українській сім'ї довелося пережити кріпацтво, знаходження під гнітом різних імперій, революції, війни, колективізацію, голодомор, і пройшовши великий шлях змін, зберегти свою ідентичність серед інших.

Список використаних джерел і літератури

1. Гуржій О. І. Кріпачтво, кріпосне право. *Енциклопедія історії України*. Т. 5: Кон-Кю / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. — К.: Наукова думка, 2008. — 568 с.: іл. — <http://www.history.org.ua/?termin=Kripatstvo>
2. Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців. — Харків, 2016. — 224 с.
3. Ігнатенко І. Чоловіче тіло у традиційній культурі українців. — Харків, 2016. — 224 с.
4. Ігнатенко І. Шлюбно-сімейні стосунки у традиційній культурі українців. — Харків, 2017. — 240 с.
5. Кіс О. Українські жінки у горнилі модернізації. — Харків, 2017. — 303 с.
6. Чмелик Р. Мала українська селянська сім'я другої половини XIX — початку XX ст. (структура і функції). — Львів: ІН НАНУ, 1999. — 143 с.

References:

1. Gurzhij O. I. KRIPACTVO, kripodne pravo. *Encyklopediya istoriyi Ukrayini*: T. 5: Kon — Kyu / Redkol.: V. A. Smolij (golova) ta in. NAN Ukrayini. Institut istoriyi Ukrayini. — K.: «Naukova dumka», 2008. — 568 s.: il. <http://www.history.org.ua/?termin=Kripatstvo>
2. Ignatenko I. Zhinoche tilo u tradicijnij kulturi ukrajinciv. Harkiv, 2016. 224 s.
3. Ignatenko I. Choloviche tilo u tradicijnij kulturi ukrajinciv. Harkiv, 2016. 224 s.
4. Ignatenko I. Shlyubno-simejni stosunki u tradicijnij kulturi ukrajinciv. Harkiv, 2017. 240 s.
5. Kis O. Ukrayinski zhinki u gornili modernizaciyi. Harkiv, 2017. 303 s.
6. Chmelik R. Mala ukrajinska selyanska sim'ya drugoyi polovini XIX — pochatku XX st. (struktura i funkciyi). — Lviv: IN NANU, 1999. — 143 s.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2018

Зугравый И. А.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина
тел. 0635794277, e-mail: Zugrua@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦИЯ БРАЧНО-СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ УКРАИНЦЕВ ДОИНДУСТРИАЛЬНОГО ПЕРИОДА: СОЦИОКУЛЬТУРНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Резюме

В статье исследуются брачно-семейные отношения, которые бытовали в украинском обществе конца XIX — начала XX в. Действительно ли институт семьи такой идеальный, как мы себе его рисуем? Анализируется характер этих отношений, основные ценности, традиции и обычаи, распространенные в брачно-семейной сфере жизни тогдашнего украинского общества, исследуется влияние власти и старшего поколения на семейно-интимные отношения, а также проанализированы трансформационные и инновационные процессы, происходившие в этой сфере в обозначенный период. Даются ответы на вопросы о целомудрии, мотивах вступления в брак, внебрачной беременности, семейных конфликтах, рождаемости, воспитании. Раскрывается проблема двойных стандартов в семейных отношениях.

Ключевые слова: семья, брак, род, гендерные отношения, семья, интимные отношения, семейные традиции.

Zuhravyi I. O.

Odessa I. I. Mechnikov National University
French Boulevard 24/26, Odessa, Ukraine, 65058
phone. 0635794277, e-mail: 3yrpua@gmail.com

**TRANSFORMATION OF THE MATRIMONIAL-FAMILY RELATIONS
OF UKRAINIANS FROM THE END OF THE PREINDUSTRIAL
PERIOD: SOCIOCULTURAL MEASUREMENT**

Summary

The given article analyzes matrimonial-family relations that existed in Ukrainian society at the end of XIX — early XX centuries. Was the family institution so ideal as we imagine it? The character of these relations, the main values, customs and traditions that were widespread in the matrimonial sphere of the past Ukrainian society are analyzed, the influence of power and older generation on intimate relations are investigated as well as transformational and innovational processes that took place in this sphere during the given period of time. The answers on questions about chastity, reasons of getting married, extra-marital pregnancy, family conflicts, birth-rate, upbringing are given. The problem of double standards is revealed.

Key words: family, marriage, generation, gender relations, intimate relations, family traditions.